

“kahore e tika kia ata noho nga tangata me te ruri haere i te whenua i raro i o ratou waeae. E ki ana korua “Me noho tahi maua ko Te Kawana ki runga ki te Paraikete, kahore Te Kawana e pena; kei te kumea atu mana anake.” Ka korero ano “Kua whakamanaia ranei korua e te Kawanatanga hei homai whenua maku a kia whakaae atu ahau kia tangohia tetahi wahi? Ki taku titiro i runga i te mahi o nga ruri e mahia ana koutou kia riro katoa te paraikete ma koutou a kia noho tahanga ahau.”

I runga i nga kupu i puta i te aonga o te ra ka kitea era e oti tenei tautohe ki te mea ka hoatu e te Kawanatanga nga Rahui e ea ai ratou. Kei te whakatika a Te Make a Te Pereki i Parihaka kei te haere ki Taranaki, puta ake a Te Whiti ki te whare i noho ai raua me te tono kia haere raua ki tona whare. Haere ana raua ka patai a ia “E haere ana korua ki Taranaki kia kite i a Parete mo ana kupu homai whenua e kiia nei i puta i a ia, a ki te korero atu hoki ki te Kawanatanga?” Ka ki a ia “E tika ana, kahore ahau e ki kia haere korua, (otira) ki te puta mai he pai, e pai ana.” Ka whakahokia e Te Make “Me haere maua a ki te puta tetahi kupu nui, ka hoki mai maua kia kite i a koe.” I tana waea ano kia Te Hiana (i te 4 o Aperira, 1879) i honoa atu enei kupu e Te Make “I maro raua te kanohi a Te Whiti i tona patai mai kua whakamanaia ranei koe e te Kawanatanga hei homai whenua maku.”

I runga i to maua whakaaro ko nga kupu i puta ia Te Whiti ia Te Make he ata mea marire na taua Rangatira ki te Kawanatanga kia whakaputaia atu e te Kawanatanga tetahi tikanga e oti ai enei raruraru; a e ki ana maua i whakaatu mai a ia i tona mohio kia kite i te whakaritenga o aua raruraru i runga i te wehewehenga o te whenua ara te (wehewehenga o te paraikete) otia kua te Kawana “e kukume atu, mana anake.” Kahore i whakaritea i taua wa e te Kawanatanga. Engari i whakahoki kupu a Te Hiana ki a Te Make i te aonga ake o te ra o muri o te taenga o te waea ki a ia. I ki a ia “E whakaaro ana ahau i runga i nga kupu o Te Whiti e mahia ana a ia ki te kororeroro i te raruraru nei a ki te whakarite. E mau tonu ana ahau ki aku kupu o mua; a era ahau e tono kia hoatu kia 25 eka o te 100 kia nui atu ranei o te whenua katoa. Ka hoatu ano he moni, otira me ata mahi te moni kia waiho hei utu mo te taiepatanga i te whenua me te whakapai o te whenua. Era e ata whakaarohia nga Rangatira.” Otira kahore he aha i mahia.

Heoi ano te mea i mahia hei whakahoki mo te aro mai a Te Whiti: Otira i tenei wa kua panuitia e te Kawanatanga tenei whenua mo te hoko, a no te 24 o Aperira, i puta ai to ratou whakaaro me tuku te ra o te hoko ki muri mai, he nui nga mea hei ako i nga maori era e hokona te whenua me te kore whakarite Rahui ma ratou. I te hokinga mai i Taranaki ki Poneke a Te Make, i te timatanga o Mei, ki muri mai i haere a ia kia kite i nga Rangatira katoa ara a Motu, a Hone Pihama, a Titokowaru, a Taurua me etahi atu, kahore i tae ki Parihaka, a kahore a ia i kite ia Te Whiti.

VII.—TE WHAKARITE MO TE HOKO I TE MANIA.

Heoi ano nga korero e toe ana kia maua, ko te ara mahi a te Kawanatanga mo te hoko i te 16,000 eka kua ruritia nei, a panaia nei nga kairuri. A kua marama rawa i runga i nga korero o te Komihana mo nga whenua o te Karauna, o Nu Paremata, a, heoi ano ta maua, ko te korero poto atu. I runga i nga tikanga o “Te Ture Whenua, 1877,” ko nga whenua katoa kua riro i te rau o te patu, kua tau ki te Karauna; a, kua tukua ma nga Runanga whenua o ia kainga nga tikanga. A, ko to mea tika, me mahi tahi te Kawanatanga me te Runanga Whenua o Taranaki, i nga tikanga mo te hoko o te Mania o Waimate. I te 25 o Maehe, 1869, i tae atu te waea a Te Paranihi (Colonial Treasurer), ki te Komihana o nga whenua o te Karauna “E ki ana Te Kawanatanga kia karangatia kia huihui tonu i tenei ra to Runanga Whenua, kia whakariterite mo te hoko o te Mania, i roto i nga wiki torotoru e haere ake nei. Ka waeatia atu ki a koe aianei te ahua o te panui. Inaianei, karangatia kia tu te Runanga.” I te mutunga tina o taua ra, ka tu taua Runanga Whenua. I mua o te tuanga, e rua nga waea a Te Paranihi me te Heketari, kotahi o aua waea i ki, me tu te hoko ki Patea; ko tetahi, ko te ahua o te Panui hei whakaaetanga ma te Runanga, a hei tukunga ki te nupepa i te aonga o te ra, a ki nga nupepa hoki o Atereria, he panui mo te hoko i te 16,000 eka ki Patea ia Mei e haere ake ana. I whakaae te Runanga ki taua panui, a ka whakariterite i nga whenua; e mea ana hoki te ture, me whakariterite nga whenua mo te Taone, mo waho tata hoki o te Taone, a mo waho atu ano o te Taone.

Ko tenei, i oti katoa i te aonga o te ra o muri iho o te ra i panaia ai te kairuri i te Mania. I mohio te Runanga ki taua pananga, a, i whakaaro ko te mahi i kiia nei e te Kawanatanga kia meatia e ratou, he mahi i tetahi o aua tikanga; a heoi ano ta ratou, ko te whakaputa kupu whakatika i te panui. I kororeroro ano ratou, a, whakaputa ana tetahi i tetahi korero “I rite ki te whakahe i te Kawanatanga.” A whakaaro ana te nuinga o ratou era pea e puta he he o roto i taua wa o te raruraru, a whakahokia ana te hupu. I tukua e taua Runanga a ratou korero ki te aroaro o te Komihana, a ko a ratou korero e apiti ana ki nga korero whaki. I te aonga o te ra, ka panuitia taua hoko i Nu Paremata, a i tae te kupu o Poneke kua tukua e te Minita kia panuitia ki Atereria, he Apiti mo te panui i Nui Tireni.

I puta ki muri tonu mai nga pukapuka a te Komihana o nga Whenua o te Karauna, me te Kawangatanga i Poneke. I tukua e te Komihana tetahi waea tere i te 2 o Aperira, he patai “kua tonoa mai ranei he kaute mo nga Rahui Maori, te tikanga hoki o nga whenua utu haere me nga utu, kia tere.” Ko etahi anake o enei kupu i whakahokia te utu, kahore he kupu mo nga Rahui Maori. I taua ra ano, ka tukua ano tetahi waea tere: ki ana, “ka tu ohore te Runanga i te 3 o nga haora o tenei ra: me pehea nga Rahui?” Utua ana tenei, “ko nga Rahui ko ena i kiia i te waea o te Kairuri Tumuaki ara, me pupuru nga tekiana kaua e hokona.” Ka pataia atu e maua ki te Komihana o nga whenua o te Karauna “a kahore te Runanga whenua i mohio ki nga Rahui?” Whakahokia mai ana e ia, “I te taenga mai o tenei, i kite ahau i te Tumuaki kai-ruri, a whakina mai ana e ia nga tekiana i pa nei nga tanumanga tupapaku, nga mahinga ika, me nga ngakinga kai.” Otira i taua wa kahore rawa i whakaritea nga Rahui; a no te 2 o Aperira i tukua atu ai e Meiha Paraone tona whakaaro kia whakaritea he Rahui; a kahore te Kawanatanga i whakaatu whakaaro ki te Runanga Whenua o tenei mea, e whakaarohia nuitia nei e te ngakau o te maori; a ko te tino take tenei nana i whakamutu te ruri, i te wa i puta mai ki o ratou kainga ara. me pehea o ratou kainga, me o ratou ngakinga kai nunui i roto o te whenua kua ruritia.

I te 4 o Aperira ka tae atu te waea o Poneke, ki te Komihana o nga Whenua o te Karauna